

nije bio koalicija partija i nije to ni mogao biti iz navedenih razloga i uvjeta u kojima se pokret razvijao, već pokret okupljen oko navedene platforme da bi se na kraju oformio i konstituirao kao masovna društveno-politička organizacija. Valja na kraju ovog prikaza napomenuti da u svakom djelu, pa tako i u ovom Dušana Živkovića, ima formulacija i stavova s kojima se neće i ne moraju svi složiti, a ima i onih kojima bi se s pravom ili bez njega moglo prigovoriti. Prva se odnosi na svrstavanje Jugoslavije (KPJ) u pitanju stvaranja NF s Bugarskom, Grčkom, Rumunjskom i Čehoslovačkom. Ipak je KPJ, posebno nakon dolaska druga Tita na njezino čelo, više na realizaciji frontovske politike učinila od KP navedenih zemalja, a to je, prema mojem mišljenju, trebalo eksplicite u komparacijama i pokazati.

Druga se primjedba odnosi na neargumentirani, nepotrebni i više proizvoljno-voluntaristički stav autora koji ističe da je po njegovu mišljenju »Boki Kotor-skoj, koja je i do tada tretirana kao posebno područje Crne Gore, trebalo dati poseban značaj, kao specifičnoj političkoj i ekonomskoj celini« (352–353). Autor pod pojmom »posebni značaj« vjerojatno misli na dobivanje autonomije, iako to eksplicite nije rečeno.

Osim toga, ne bih se potpuno mogao složiti s autorovom konstatacijom da »NOF oformljen 1944. godine, po sadržini i suštini, kao i po svojoj organizacijskoj strukturi nema ničeg zajedničkog sa NF pre rata, kao ni sa onim iz dana ustanka 1941. godine [...]«. Tu konstataciju pobija i sam autor kad kaže da je NF bio osnovna poluga i dio NOP-a i antifašističke borbe naroda Jugoslavije, koja počinje prije rata.

No, bez obzira na neke manje značajne primjedbe i nepotrebne formulacije autora, navedeno djelo dra Dušana Živkovića s pristupom znanstvene analize prezentira javnosti cjelokupnu problematiku NF i tako omogućuje šire spoznaje za razumijevanje geneze, nastajanja i razvoja NF do njegova konačnog formiranja u opću masovnu političku organizaciju Jugoslavije, koja je nastala u kontekstu i kontinuitetu revolucije i oslobodilačke borbe u cjelini. Stoga je analiza i eksplikacija Narodnog fronta ujedno i eksplikacija revolucionarnog pokreta, narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u cjelini.

Savo Pešić

IVAN KATARDŽIEV, Vreme na zrenje — makedonskoto nacionalno prašanje megu dvete svetski vojni (1919–1930), »Kultura«, Skopje 1977, tom I 560 str., tom II 348 str.

I

Studija dra Ivana Katardžieva posvećena je makedonskom nacionalnom pitanju između dva rata (1919–1930. god.). To je obiman naučni rad u kome se proučava nedovoljno istražen period historije makedonskog naroda. Može se slobodno reći da se tom studijom popunjava osjetna praznina u političkoj historiji makedonskog naroda.

Autor se u svojoj studiji upušta u svestrano osvjetljavanje događaja i pojava, koje su povezane sa složenim pitanjem iz tematskog područja studije, što radu daje karakter naučnoanalitičke sinteze. Pri tome su u studiji uspješno savladane i neke metodološke teškoće i pitanje kompozicije.

Naime, jedna od metodoloških teškoća u obradi postavljene teme u studiji proizlazi iz položaja u kome se Makedonija našla posle Versajskog mirovnog ugovora 1919. godine. Kao što je poznato, tim ugovorom sankcionirana je podjela Makedonije na tri dijela iz 1913. god. Ali tim niukoliko nije bilo riješeno makedonsko nacionalno pitanje. U promijenjenim političkim uvjetima, borba za nacionalno oslobođenje makedonskog naroda produžava se nesmanjenim intenzitetom. Iz tih razloga makedonsko se nacionalno pitanje ne može razmatrati parcijelno, tj. samo u jednom dijelu Makedonije. Autor je to uspješno riješio tako što u svojoj studiji obuhvaća Makedoniju u njenim prirodnim i geopolitičkim granicama. Problem vezan za tematsko područje autor podjednako razmatra u svim dijelovima podijeljene Makedonije. Uostalom, to je jedini historijski ispravan put koji ukazuje na to u kojem se pravcu kreće rješavanje makedonskog nacionalnog pitanja u periodu između dva rata.

Posebno metodološko pitanje, koje se nameće u obradi ove teme, proizilazi iz toga što je političko rukovodstvo organizacije makedonskog revolucionarnog pokreta u tom periodu van zemlje. Radi toga se autor, usporedo s prikazivanjem političke platforme, koncepcija, dilema i sl., koje se javljaju u makedonskom revolucionarnom pokretu, odnosno u njegovim centralnim organima i forumima, upušta i u razmatranje političkog života i aktivnosti društvenih snaga u zemlji. Zbog toga poseban dio svoje studije autor posvećuje tome pitanju. Zato se može reći da autor uspostavlja ravnotežu između onoga što je programska deklaracija i onoga što predstavlja političku misao i konkretnu akciju porobljenog naroda u zemlji, odnosno u dijelovima Makedonije koje su anektirale pojedine balkanske države.

Kompoziciji izložene materije u studiji autor posvećuje posebnu pažnju. Može se reći da izložena historijska građa, koja se odnosi na osnovnu temu studije, olakšava čitaocu da se orijentira u vrlo složenim odnosima i događajima povezanim s pitanjem koje se razmatra, i time ga upoznaje sa svim onim što obilježava nove oblike borbe za rješavanje makedonskog nacionalnog pitanja.

Tako autor u prvom redu prikazuje stanje u Makedoniji, odnosno u dijelovima koje su anektirale balkanske države (prvi dio), a zatim prilazi razmatranju organizacionih oblika djelovanja revolucionarnog pokreta makedonskog naroda i njegova rekonstituiranja (drugi dio). U trećem dijelu studije, autor govori o političkim gledištima Komunističke internacionale, Balkanske federacije i komunističkih partija Jugoslavije, Bugarske i Grčke o makedonskom nacionalnom pitanju. Četvrti dio studije posvećen je osnivanju VMRO (Ujedinjene), a u petom, završnom dijelu govori se o političkim snagama u zemlji i o njihovoj aktivnosti.

U tim dijelovima studije, podijeljene na glave i poglavlja, autor iscrpno govori o položaju u zemlji i prati određene pojave povezane s razvojem makedonske nacionalne i političke misli u periodu od 1919. do 1930. godine. Prateći razvoj te misli, autor otkriva pravu stvarnost sa svim njenim istinama. Pri tome su otkriveni i dramatični sukobi u ljevici VMRO, koja vjeruje u progresivnu snagu radničke klase na Balkanu i u snagu vlastite nacije u rješavanju makedonskog

pitanja ali se koleba pri definiranju taktike borbe. U vezi s tim, posebno značenje imaju oni dijelovi studije u kojima se opširno analiziraju Bečki pregovori 1924. god., donošenje Majskog manifesta i njegovo dezavuiranje.

II

Obradi opsežne historijsko-arhivske građe — koja se neposredno odnosi na politička gledišta Komunističke internacionale i balkanskih kompartija u vezi s nacionalnim pitanjem i posebno s rješenjem makedonskoga nacionalnog pitanja i aktivnošću makedonskoga revolucionarnog pokreta — autor prilazi s posebnom naučnoistraživačkom dosljednošću, objektivnošću i analitičnošću. To radu daje karakter opsežne i ozbiljne naučne monografije o jednom od značajnih perioda naše političke historije.

U biti rad je studija u kojoj dominira analitičko pronicanje u sve političke akcije poduzete u vezi s istraživanjem novih oblika i putova za rješavanje makedonskoga nacionalnog pitanja. Autor pristupa prikazivanju političkih dokumenata ili događaja iz toga perioda ne samo s ciljem da se shvati razvitak političke misli o makedonskom nacionalnom pitanju, već i da se shvati cjelokupna politička složenost s kojom se ona suočava i u kojoj se ostvaruje. U osvjetljavanju političke misli, autor obraća posebnu pažnju na to koliko ona utječe na autentičan revolucionarni kurs nacionalnooslobodilačkog pokreta makedonskog naroda i na njegove legitimne i vitalne nacionalne interese. Zato se može reći da studija osvjetljava i razvitak makedonske nacionalne ideje i sazrijevanje makedonskog nacionalnog identiteta tridesetih godina ovoga stoljeća.

Takav autorov odnos prema upotrijebljenoj dokumentaciji omogućuje mu da zauzme kritički stav, odnosno da podvrgne svojoj ocjeni dokumente i političke platforme raznih revolucionarnih grupa i struja makedonskog nacionalnog pokreta. To će doći do izražaja i u razmatranju donesenih rezolucija i ostalih dokumenata KI i BKF. Brižljivom analizom evolucije gledišta o nacionalnom pitanju u dokumentima tih institucija iz raznih vremenskih perioda (1923—1928) — autor uočava neke suptilne i nedorečene stavove, koji bitno određuju politiku kompartija Balkana u pogledu makedonskoga nacionalnog pitanja.

Kao vrstan poznavalac historijske građe iz toga perioda, povezane s pitanjem koje se razmatra, autor zalazi u dublju analizu pojedinih političkih akcija i dokumenata kojima se osvjetljava ili inaugurira rješavanje makedonskoga nacionalnog pitanja. Autor to čini sa svim dokumentima koji mu služe kao osnova u obradi vanju studije. Kad izvodi određene zaključke, čini to tako što gledišta dokumenata povezuje s političkim prilikama i događajima u zemlji i s općom konstelacijom revolucionarnih pokreta i aktivnosti kompartija. Dosljedan takvom postupku, autor time izbjegava opasnost parafraziranja dokumenata i izvlačenja parcijalnih zaključaka, zasnovanih isključivo na osnovi određenih dokumenata. Zato je realan pri prosuđivanju, dovoljno pažljiv u svojoj ocjeni i dopušta da u njegovim krajnjim zaključcima prevladaju neka gledišta istaknuta u određenim deklaracijama i političkim platformama. Ta metoda posebno dolazi do izražaja pri razmatranju i ocjenjivanju »autonomističkog« pokreta VMRO Todora Aleksandrova.

Autor se i kritički osvrće na nedosljednosti u izražavanju autentičnosti revolucionarnog kursa u rješavanju makedonskoga nacionalnog pitanja. Zato je krajnje

oprezan i konkretan prema pojedinim gledištima nekih partija i revolucionarnih grupa i struja u revolucionarnom pokretu. Svaki pozitivan odnos tih grupa prema makedonskom nacionalnom pitanju autor posebno ističe, ako to pridonosi njegovu uspješnom rješavanju.

Autor je svjestan okolnosti da ponekad nedostatak izvorne građe svakoga objektivnog istraživača dovodi u težak položaj. Zbog toga, on se često i sam odnosi s određenom rezervom prema nekim izlaganjima i ocjenama. Kad smatra da dokumenti nisu dovoljni za rasvjetljavanje pitanja ili nekog gledišta o nacionalnom pitanju, autor na njih ukazuje, dajući podstrek budućim istraživačima da ulože nove napore za njihovo razjašnjavanje i osvjetljavanje.

III

U periodu između dva svjetska rata, u anektiranim dijelovima Makedonije, u danim društvenim uvjetima javljaju se nove ideje u nacionalnooslobodilačkom pokretu, koje ga vezuju s onim društvenim snagama, što obilježavaju novi revolucionarni kurs na putu ka oslobođenju zemlje. Posebno značenje novih oblika borbe za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Makedonije ima dio makedonskih revolucionara-demokrata koji su shvatili duboku revolucionarnu ulogu proletarijata na Balkanu (pod utjecajem oktobarske revolucije) i osjetili potrebu da mu se pridruže. Naime, to je period kad u praktičnoj aktivnosti KI i BKF dominira shvaćanje da se borba za nacionalno oslobođenje povezuje s interesom radničke klase, tj. kad se borba za oslobođenje nacionalno ugnjetenih naroda usmjeruje na suradnju s radničkom klasom pod vodstvom komunističke partije (365).

Zato autor najveći dio svoje studije posvećuje gledištima balkanskih kompartija o nacionalnom pitanju, i njihovoj ulozi u rješavanju nacionalnog pitanja, posebno makedonskog. Isto tako, autor je prikazao ulogu i suradnju makedonskih revolucionara u kompartijama onih zemalja koje su anektirale Makedoniju s ciljem da u toj suradnji otkriju mogućnosti za rješavanje makedonskoga nacionalnog pitanja. Međutim, kao što ističe autor, »za nove odnose potrebne su nove sile, koje će preuzeti i produžiti kontinuitet borbe za nacionalno oslobođenje u njenom najpozitivnijem nasljeđu, dovodeći je u korelaciju s interesom nove društvene sile — radničkom klasom« (249).

IV

U redovima makedonskih revolucionara u tom periodu postoji dilema: proleterska ili buržoaska revolucija, odnosno proleterska ili buržoaska demokracija. Zbog toga, u revolucionarnom pokretu javit će se otvoreni i prikriveni sukobi ne samo partijski, već i klasni. Ta će borba ispunjavati velik dio aktivnosti raznih grupa i struja revolucionarnog pokreta i odvesti ih direktno u izdajstvo nacionalnih interesa makedonskog naroda, one će dobiti karakter terorističke organizacije, stavljajući se uz to u službu raznih vladajućih krugova određenih zemalja, posebno u Bugarskoj.

Tako, pažljivom analizom pojava i odnosa određenih grupa i struja makedonskoga revolucionarnog pokreta i na osnovi političkih platformi koje su one predlagale o budućem položaju Makedonije, kao nezavisne i samostalne države na

Balkanu, autor ukazuje na političke, nacionalne i klasne sukobe koji se moraju imati u vidu pri njihovom ocjenjivanju. U tome autor, s punim pravom, traži objašnjenje zašto u danom periodu nije moglo doći do jedinstvenog nacionalnog fronta revolucionarnih snaga Makedonije u borbi za izvojevanje nacionalne i socijalne slobode, iako su u tom pravcu činjeni ozbiljni napori i postignuta značajna ostvarenja.

Osvjetljavajući taj aspekt razvitka revolucionarnog pokreta iz ovog perioda međusobnih sukoba unutar pokreta, autor posebno analizira stanovište određenih vladajućih krugova u zemljama koje su anektirale dijelove Makedonije, i na osnovi toga otkriva sve mahinacije poduzete da bi se razbio i obezličio samostalni tok makedonskog nacionalnooslobodilačkog pokreta.

Kontinuitet u tome pravcu koji se izražava u politici vlada balkanskih država, posebno Bugarske, upućuje na zaključak da se vrhovizam, još odmah na početku, infiltrirao u revolucionarni pokret kao tuđa, nametnuta sila radi gušenja nacionalnooslobodilačkog pokreta makedonskog naroda. Otpadništvo, frakcije, unutrašnje borbe, negiranje svake samostalnosti u vođenju i zastupanju interesa makedonskog naroda, najčešće su unaprijed prouzrokovani smišljenom politikom da bi se razbila samostalnost makedonskoga oslobodilačkog pokreta i uništila njegova vjera u pobjedu vlastitim snagama. Sve nam to autor prezentira neposredno, s besprijelekovnom historijskom dokumentacijom.

V

Takvim i sličnim pitanjima autor posvećuje potrebnu pažnju i, na osnovi brojnih originalnih dokumenata, otkriva istinu koja je jako poučna i koja će svakog čitaoca potaknuti na nova razmišljanja o tome kako je makedonska nacionalna i politička misao bila ugušivana, potiskivana ili neposredno eksploatirana radi ostvarenja određenih velikodržavnih ciljeva, posebno bugarskih. No, istodobno studija daje dovoljno historijske građe na osnovi koje se može sagledati kako makedonski narod sve više postaje subjekt svoje historije, i spoznaje potrebu borbe u savezništvu s proletarijatom i sa svim ostalim progresivnim društvenim snagama u zemlji. Kao što autor kaže: »u ovom periodu su postavljene osnove za buduću razvoj makedonskog nacionalnog revolucionarnog pokreta s javnim prihvaćanjem vodstva komunista u daljnjoj revolucionarnoj borbi i vrijeme građanske klase u tom pravcu prošlo je [...]« (265–266).

VI

U analizi događaja i pojava povezanih s rješavanjem makedonskoga nacionalnog pitanja, autor povezuje politički život s društvenim promjenama u Makedoniji od 1919. do 1930. godine. Prateći promjene u socijalnoj strukturi tadašnjeg makedonskog društva, autor doprinosi tome da se uoče i društveni slojevi koji mogu usmjeriti revolucionarne ideje ka novim putovima za oslobođenje zemlje. Zato autor daje uopćenu sliku ekonomskog položaja Makedonije i ukazuje na određene društvene slojeve koji sudjeluju u razvitku makedonske nacionalne ideje i političke misli.

VII

Svestrano shvaćanje klasne strukture društva i uloge proletarijata u revolucionarnim akcijama koje predstoje stvara od makedonskih revolucionara svjesne i odlučne pristalice komunističkih partija Balkana. Na toj osnovi autor analizira političke platforme i gledišta Komunističke internacionale i Balkanske komunističke federacije, njihov odnos prema makedonskom nacionalnom pitanju i njihove akcije u stvaranju jedinstvenoga nacionalnog revolucionarnog fronta makedonskih nacionalnih snaga, tj. stvaranje jedinstvenoga antiimperijalističkog fronta, i približavanju balkanskim manjinama (225). Tome pitanju autor posvećuje nekoliko dijelova u studiji, navodeći sve dileme i nedosljednosti, krizne događaje i međusobne sukobe, koji se zbog toga javljaju, i unutar komunističkih partija, i u makedonskom revolucionarnom pokretu.

Da bi se shvatilo značenje tih pitanja treba ukazati — a to autor i čini u studiji — na to da u traženju saveznika u borbi za nacionalno oslobođenje makedonski narod ne nalazi podršku nijedne građanske partije i klase u tome periodu, osim proletarijata. Zbog toga je povezivanje makedonskih revolucionara s proleter-skim pokretom i njegovim komunističkim partijama spoznata potreba, tj. *conditio sine qua non* u traženju novih oblika rješavanja makedonskog nacionalnog pitanja. Radi toga i autor tome pitanju posvećuje posebnu pažnju.

VIII

U obradi bogate historijske građe, autor je imao posebno uspjeha, zato što na osnovi nje i njene pažljive analize slijedi autentičnu makedonsku političku misao i nacionalno oslobodilačku ideju u tome periodu. On, naime, uporno i s punom odgovornošću objektivnog istraživača, analizira političke dokumente iz toga perioda, a posebno sve što je povezano sa stvaranjem i aktivnošću VMRO i s njenim povezivanjem s komunističkim partijama; sa stvaranjem osnove za političko ujedinjenje makedonske ljevice i desnice na osnovi principa Majskog manifesta i sl. Sve to autor čini s ciljem da otkrije koliko se u svim tim naporima i akcijama izražava i oblikuje realnost interesa makedonskog naroda, koji pokušava da sebi izvojuje pravo na samoodređenje i nezavisnost. U tom traženju autentičnosti revolucionarne makedonske misli i nacionalne ideje, autor osvjetljava proces stvaranja makedonskog nacionalnog individualiteta i ona dvoumljenja i dileme koje se javljaju u makedonskih revolucionara o određivanju budućeg državnopravnoga položaja Makedonije.

IX

Otkrivajući stvarnost u kojoj se javljala makedonska nacionalna misao u tome periodu i sve teškoće zbog toga što makedonsko pitanje često nije nailazilo na razumijevanje ni u kompartijama, može se izvući zaključak koji je danas isto toliko potreban, koliko i u periodu na koji se odnosi taj rad. Možda danas još više nego jučer, jer još postoje brojne predrasude o makedonskom nacionalnom pitanju. Zapravo, nacionalno i socijalno oslobođenje ostvareno je, bar u većem dijelu Makedonije, no i nadalje ostaju predrasude koje stvaraju opasnu

situaciju. Sve to nameće potrebu potpune pobjede istine o makedonskom pitanju u nedalekoj prošlosti. Studija Ivana Katardžieva zato popunjava osjetnu prazninu u našoj historiografiji i ozbiljan je prilog proučavanju naše političke historije. Može se slobodno reći da su tom studijom dane realne osnove za sagledavanje potreba pisanja historije makedonske političke misli čije nam je bogatstvo autor osvijetlio u studiji, makar za istorijski period od jednog decenija.

Na kraju, još jednom da ponovimo ono što je već rečeno u dosadašnjem izlaganju o studiji »Vreme na zreenje« Ivana Katardžieva.

To je studija koja se odlikuje naučnoistraživačkom dosljednošću i objektivnim analizama obimne arhivske građe. U biti je to studiozan rad u kojem dominira analitička pronicljivost, ne samo u dokumentaciju već i u procjenama o usvajanju novih oblika i pravaca u borbi za rješavanje makedonskoga nacionalnog pitanja.

U studiji je izražena sva politička složenost uvjeta u kojima su nastajali novi oblici autentičnog izražavanja revolucionarnog kursa nacionalnooslobodilačkog pokreta makedonskog naroda u tvome periodu. Zato se može reći da ova studija osvjetljava i razvitak makedonske nacionalne misli i sazrijevanje makedonskoga nacionalnog identiteta u tridesetim godinama ovog stoljeća. To je i motiviralo autora da svojoj studiji dade naslov »Vreme na zreenje«.

Aleksandar Hristov

MILAN BORKOVIĆ, Kontrarevolucija u Srbiji — kvislinška uprava 1941—1944, knj. I i II, izd. »Sloboda«, Beograd 1979, 812 str.

Delo ima dve knjige. Prva knjiga obuhvata period 1941—1942, a druga 1943—1944. kvislinške vladavine u Srbiji.

Obradom NOR-a u Srbiji pojedini autori su usputno spominjali i delovanje kvislinškog aparata. Međutim, do sada ovako celovito, niko nije prikazao nastanak i razvoj kvislinške uprave za svo vreme okupacije. Besumnje, da se za ovakvim delom odavno osećala potreba u jugoslovenskoj a, pre svega, u srpskoj istoriografiji. Zbog toga je napor autora to vredniji i zaslužuje priznanje.

Prva knjiga sadrži: predgovor, uvod i četiri glave.

U pregovoru (str. 5—9) autor je izneo pobude koje su ga rukovodile da pristupi tom poduhvatu. Zatim, naveo je mnoštvo izvora kojima se koristio za rad na ovom obimnom delu: literatura, štampa i razni arhivski fondovi. Na kraju je istakao teškoće i uloženi napor da iz obimnog i heterogenog materijala dođe do istorijske istine.

Uvod (13—21) obrađuje napad Nemačke i Italije na Jugoslaviju i njenu kapitulaciju, 17. aprila 1941. godine. Zatim, Hitlerove »Smernice« o podeli teritorije Jugoslavije između Nemačke, Italije i Mađarske. Stvaranje vazalnih »država«: